

VORBE MEMORABILE

De la Cezar la Churchill

FRANÇOIS BLUCHE

Vorbe memorabile

De la Cezar la Churchill

Traducere de
PETRU CREȚIA

Ediția a III-a

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: S. Skultéty
Coperta: Andrei Gamart
Corector: Laura Popa
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Corina Roncea

Tipărit la S.P. „Bucureștii Noi“

François Bluche
*Dictionnaire des mots historiques
de César à Churchill*
© Éditions de Fallois, Paris, 1992

© HUMANITAS, 2009, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BLUCHE, FRANÇOIS

Vorbe memorabile: de la Cezar la Churchill /
François Bluche; trad.: Petru Creția. – Ed. a 3-a. – București:
Humanitas, 2009

ISBN 978-973-50-2426-0

I. Creția, Petru (trad.)

82-84 = 135.1

94(100) (0:82-84)

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poștă: tel./fax 021/311 23 30

C.P.C.E. – CP 14, București

e-mail: cpp@humanitas.ro

www.libhumanitas.ro

Prefață

Mai bine de cincizeci de ani de „nouă direcție istorică“ i-au îndepărtat pe elevii noștri de imperativele cronologiei (ei nu mai știu că Napoleon se situează între Ludovic al XVI-lea și Ludovic al XVIII-lea) și de cunoașterea „vorbilor istorice“. La drept vorbind, în clasele elementare ei nu mai învață mare lucru. În 1907, bine cunoscutele file roz ale Micului Larousse – florilegiu umanist al vorbilor celor mai celebre – aveau treizeci și două de pagini, iar în 1987, doar jumătate.

Mai mult, dintre vorbele istorice cele mai uitate sunt cele autentice, cum ar fi cele ale Ioanei d'Arc, atestate de documentele procesului. Supraviețuiesc, în schimb, sau chiar se statornicesc formule apocrife: „Ai învins, Galileene!“, *E pur si muove!*, „Statul sunt eu!“, „O clipă, domnule călău!“, „Republica nu are nevoie de savanți“.

Este necesară, așadar, o restituire a vorbilor istorice atât pentru tineri, cât și pentru cei vârstnici, atât pentru profesori, cât și pentru marele public. Tocmai acest lucru l-am urmărit publicând cartea de față, în care am reunit câteva sute de citate și am căutat, fără pedanterie, să le explic critic.

Nu este de-ajuns să grupezi un număr de formulări celebre. Trebuie să indici și gradul lor de credibilitate. Într-adevăr, de-a lungul anilor memoria colectivă s-a încărcat, cu bună-credință ori nu, de texte inventate și neverosimile. Indispensabila triere nu se putea face fără un comentariu și, de aceea, alături de autenticele „Mi-a plăcut prea mult războiul“ și „Îi vom avea!“ se află aici și apocrifele „Mi-a plăcut prea mult să clădesc“ sau „Focul ucide“. Am pus în joc întregul meu

discernământ și toate cunoștințele, dar nu pretind că nu s-au strecurat unele erori.

Culegerea de față, de aproximativ șase sute de vorbe celebre, nu este o tiflă la adresa „noii direcții istorice“. Într-adevăr, aceasta, împlânzindu-se cu vremea, a descoperit sau a redescoperit virtuțile imaginarului. Dar ce ar fi oare imaginarul nostru moral și politic, universal și național, fără indispensabilul aport al câtorva bune zeci de vorbe istorice? Ar fi un concert al cărui solist ar cânta fără orchestră.

*

Desigur, în cartea de față, tradiția franceză a fost privilegiată. O lucrare analogă alcătuită în Anglia ar fi cuprins numeroase fraze rostite de Plantageneti și de Lancasteri, de Wellington, de Disraeli, de Gladstone. În Germania, ar fi fost incluse de cinci ori mai multe citate din Frederic al II-lea sau din Bismarck. Imaginările noastre sunt paralele, dar ele nu se confundă. Plecând de la fondul comun al civilizației antice, fiecare națiune și-a constituit propriul ei capital de vorbe istorice.

Poate mai mult decât vecinilor săi din Europa, cocoșului galic i-a plăcut să țină minte ceea ce îi măgulea vanitatea: „Ce nație obraznică!“, „Va fi destul să spuneți: am luptat la Austerlitz...“, „Ce soldați viteji!“, „Iată-ne, La Fayette!“, „Franța e o persoană“, „Franța a pierdut o bătălie, ea n-a pierdut însă războiul“.

Memoria popoarelor păstrează, mai ales când e vorba de francezi, multe fanfaronade: „Bea-ți sângele, Beaumanoir!“, „Mergeți să le spuneți celor ce v-au trimis...“ (frază pe care Mirabeau n-a rostit-o poate niciodată), „Francezii nu cunosc cuvântul «imposibil»“ (lăudăroșenie a lui Napoleon), „Nu sunt urmașul lui Ludovic al XVI-lea, ci al lui Carol cel Mare“ (lăudăroșenie atribuită tot lui Napoleon). „Am stins în ceruri stele“ (o provocare absurdă a lui Viviani).

Uneori, o fanfaronadă poate fi înnobilită de vecinătatea cu tragicul: „Garda moare, dar nu se predă“, „O să-l aduc pe uzurpator într-o cușcă de fier“, „Ridicați-vă, morților!“ Însă, alături de aceste naivități eroice, câte

declarații năstrușnice! „Când toți oamenii vor fi liberi, ei vor fi egali“, „Imperiul înseamnă pace“, „Nu-i lipsește nici măcar un nasture“, „Avem pacea în mână, n-o s-o lăsăm să ne scape“, „Guvernatorul Parisului nu va capitula“, „Vom învinge pentru că suntem cei mai puternici“, „Drumul fierului este blocat definitiv“...

Riscul ca o culegere de acest fel să fie o amestecătură este inevitabil. Vorbele istorice se situează pe un registru care se întinde de la eroismul cel mai pur („Dacă înaintez, urmați-mă; dacă dau înapoi, omorâți-mă; dacă mor, răzbuțați-mă!“ – apostrofă memorabilă a lui La Rochejaquelein) până la calambur („«Șef» este un titlu de bucătar“); de la elocvența de amvon („Prințesa moare! Prințesa a murit!“), „Tăcerea popoarelor este musturarea regilor“) până la epitafurile fanteziste („A murit cum a trăit, ca sublocotenent“ sau „Aici odihnește Marcelin Berthelot. Este singurul loc pe care nu l-a solicitat“). Chiar vorbele vestite ale lui Napoleon – în măsura în care sunt autentice – se deosebesc mult între ele. Unele sunt limpezi și adecvate („Iată soarele de la Austerlitz“), altele familiare, ca la gura sobei („De ne-ar vedea tata, Joseph!“); unele dibaci ipocrite („Doresc ca cenușa mea...“), altele emfaticе până la baroc („Vin, ca Temistocle, să caut adăpost la vatra poporului englez“).

*

Dinadins am citat un număr de vorbe istorice înainte de a încerca să le definesc. Publicul larg exagerează socotindu-le literă de evanghelie. Astfel că autorului i se va aduce desigur reproșul de a fi inclus în carte „Salutul meu pentru Fécamp, port la mare...“ sau „O merita din plin!“, glume, sau aproape glume, ale generalului de Gaulle. Dar vorbele istorice n-ar fi, cât de cât, literă de evanghelie dacă n-ar fi în măsură să treacă cele trei probe tradiționale – autenticitate, istoricitate, exactitate – obținând o notă mult peste medie. Dar atunci ce-ar mai rămâne din cele câteva sute de vorbe istorice cuprinse aici? Cea atribuită nefericitului Galilei (*E pur si muove!*, adică „Și totuși se învârtește!“) ar avea de trei ori zero,

fiind totodată neverosimilă și confecționată, cum un zero tăiat ar obține și faimosul „Soldați, din înaltul acestor piramide vă privesc patruzeci de veacuri“.

Trebuie, prin urmare, să ne mulțumim cu istoricitatea destul de relativă pe care i-o conferă vorbei celebre memoria colectivă *a posteriori*. Cât despre autenticitatea și, mai ales, exactitatea frazelor (câte vorbe machiate, înfrumusețate, trunchiate, deformate!), ele sunt, în majoritatea cazurilor, foarte îndoielnice. Jean Tulard respinge în bloc toate vorbele istorice atribuite lui Napoleon.

Până la urmă, cea mai bună definiție a „vorbei istorice“ este de găsit într-un dicționar. Potrivit dicționarului *Petit Robert*, o vorbă istorică – cuvânt, frază sau formulă – este o vorbă „păstrată de istorie“ sau care merita să fie păstrată. Or, dacă istoria este memoria umanității, dacă istoria este totală, vorba istorică nu este în mod obligatoriu aceea „reținută pentru că e scăldată în lumina gloriei“ (Sainte-Beuve). Ea poate fi tot atât de bine populară, comună, vulgară, mic-burgheză, sforăitoare, absurdă, ironică, polemică, neîndreptățită, nedreaptă. Poate fi un strigăt de agonie sau un calambur, o chemare la luptă sau un semn de șovăială, poate fi triumfătoare sau deznădăjduită.

Câteodată, o deviză a devenit vorbă istorică: „Nu sunt rege, nici prinț, nici duce și nici conte...“, „Austriei îi este dat...“. Alteori, o vorbă istorică s-a prefăcut în proverb: *Delenda Carthago, Hannibal ante portas, Cedant arma togae, Festina lente*, „Nu există mântuire în afara Bisericii“, „Dați cezarului...“, „Punctualitatea este politețea regilor“, „Să guvernezi înseamnă să prevezi“, „Noblețea obligă“, „Bătrânețea e un naufragiu“.

Concizia îi dă vorbei istorice o șansă de dăinuire. Să ne gândim la succesul unui „Voi vedea“ sau al unui „Acuz“, amândouă autentice; la *Non olet* al împăratului Vespasian și la ambiguul *Mehr Licht!* al lui Goethe pe patul de moarte. Uneori, formula constă într-un singur cuvânt: *Héureka!*, *Vixerunt!* sau *Remember!*, mesajul lui Carol I al Angliei pe eșafod, din care Alexandre Dumas a izbutit să facă urzeala unei cărți. La limită, vorba nu are decât o silabă, ceea ce o face cu atât mai izbitoare.

Cine vrea să aprecieze laconismul războinicului nu va lua în considerare prea lungul epitaf al lui Leonidas („Străine ce treci pe aici, te du și vestește la Sparta...“), preferându-i spontanul *Merde* al generalului Cambronne (1815) sau și mai scurtul *Nuts*, aproape sinonim, al americanului McAuliffe (1944), eroul de la Bastogne.

*

Câteva sute de vorbe istorice reunite și comentate au, prin forța lucrurilor, o anumită valoare comparativă. Ele poartă pecetea unei civilizații și ne permit să judecăm valoarea unor oameni.

În cartea de față, Antichitatea – aproximativ zece secole – este reprezentată de peste o sută ori. Alexandru cel Mare, Iuliu Cezar și oratorul Cicero rivalizează în materie de formule bine găsite, însă Roma întrece Grecia, iar vorbele lumii păgâne pe cele ale creștinismului la începuturile sale. Aceiași Cezar și Cicero și apoi Cornelius Nepos, Quintus Curtius, Titus Livius, Tacit au adunat cu răbdare aceste vorbe destinate unui mare viitor, însă principalii furnizori – modele inepuizabile – rămân Suetoniu (*Viețile celor doisprezece cezari*) și Plutarh, autorul *Vieților paralele*. Cei doi biografi nu s-au mărginit să colecționeze „vorbe“. Este neîndoielnic, mai ales în cazul lui Plutarh, că ei le-au lustruit, le-au înfrumusețat și le-au pus într-un context favorabil. Dar oare câte vor fi născocit pur și simplu? De fapt, nu are importanță: atâtea vorbe ca *Alea iacta est!* sau *Tu quoque, fili!*, adevărate ori nu, însă verosimile, au avut greutatea lor în istorie, câștigând astfel în realitate eficiența care le va fi lipsind ca adevăr.

Evul Mediu se întinde și el peste zece secole, dar din vremea lui se pot alege de trei ori mai puține formule memorabile. Nici nu este de mirare. Unei civilizații antropocentrice, în care cei trufași puteau să se laude, dar unde moralistii încercau să-și îndrepte semenii, i-a urmat o civilizație teocentrică, în care omul a încetat să se mai creadă în măsura omului, unicul arhetip fiind de acum înainte perfecțiunea lui Dumnezeu. Cele câteva

zeci de vorbe medievale pe care le-am selectat (cele ale Ioanei d'Arc sau referitoare la ea ocupă un loc privilegiat) sunt de altfel, în general, vorbe cu totul inocente (fraza atât de cunoscută: „Omorâți-i pe toți, Dumnezeu îi va recunoaște pe ai săi“ este neautentică): „Cine mă iubește să mă urmeze“, „Deschide, castelane, bate la ușa ta norocul Franței“, „Numai regele nu poate fi luat la șah“ etc.

Urmează apoi ceea ce istoricii universitari numesc epoca modernă. Cele trei secole care despart descoperirea Americii (1492) de Revoluția Franceză (1789) ne-au furnizat circa o sută de vorbe notabile, adică ceva comparabil cu numărul celor antice, numai că rostite nu într-o mie de ani, ci doar în trei sute. „Vorbele“ acestea sunt mai asemănătoare cu cele din Evul Mediu decât cu frazele sforăitoare ale Lumii Vechi. Cu bune și cu rele, Occidentul de atunci rămâne teocentric, singurul punct asupra căruia se împacă Reforma și Contrareforma. Nici Renașterea și nici chiar Iluminismul n-au izbutit să impună un umanism atotcuprinzător.

Ruptura o marchează anul 1789. Tonului rezervat al unui creștinism cu o coloratură stoică i se opune de aici încolo o logoree fără precedent. Învățând bine retorică în colegiile secolului al XVIII-lea, „marii străbuni“, nostalgici după o vârstă de aur confundată adesea cu Republica romană, cu capul plin de vorbele unui Cato și ale unui Cicero și având mereu pe buze numele lui Brutus, au avut pretenția să reconstituie, la scară modernă, structurile unei cetăți antice imaginate de ei. Au izbutit când mai bine, când mai rău. Mirabeau îi este superior lui Camille Desmoulins; Robespierre nu este la înălțimea lui Danton. Însă clubul iacobinilor și Convenția au avut Ciceronii și Brutușii lor. În numai un sfert de secol (1789–1815), aproape o sută de vorbe istorice au năzuit să întrecă un mileniu de vorbe ale Lumii Vechi.

Secolul al XIX-lea (1815–1914) este reprezentat în carte prin circa o sută cincizeci de citate memorabile. Talleyrand și Ludovic al XVIII-lea au acumulat vorbe istorice, fraze de Curte și formule de salon. Chateaubriand a rostit nobile apostrofe („Zadarnic

huzurește Nero...”, „Doamnă, fiul dumneavoastră este regele meu”). Guizot, Metternich, Cavour și Bismarck au umplut veacul cu vorbe de neuitat. Însă înflorirea „vorbelor” este legată în Franța de începuturile, destul de bogate în contraste, ale celei de a III-a Republici. Întocmai cum oamenii din '89 și din '93 au încercat să-i învie pe romani, tot așa întemeietorii Republicii au aspirat să regăsească accentul „marilor străbuni”. Robespierre fusese un Cicero elocvent, dar sărăcăcios; Gambetta și Jules Ferry au fost niște Robespierre de întruniri sătești. Nivelul se ridică doar cu Adolphe Thiers, al cărui geniu politic nu e dezmințit de moderația, de bunul-simț și de umorul său; și, mai ales, cu Georges Clemenceau, polemist cu formule necruțătoare.

Secolul al XX-lea (1914–1992) este reprezentat printr-un număr de aproximativ o sută de vorbe, repartizate pe șaptezeci și opt de ani. E ușor de înțeles că cele două războaie mondiale au generat declarații, apostrofe și obișnuitul șir de fraze eroice. Doar că noile mijloace tehnice de expresie și de comunicare – radioul, la Londra și la Vichy, apoi televiziunea, unde generalul de Gaulle a fost aproape inimitabil – au prilejuit noi și numeroase vorbe istorice („V-am înțeles”, „Comitetul Gustave” etc.). Mareșalul Pétain și generalul de Gaulle, rezumându-și programul și incitându-și partizanii, și-au pus pecetea pe istoria acestor vremi trăgând salve după salve de vorbe.

*

Cel puțin în Franța, suntem lacomi de asemenea formule și dezamăgiți când, în locul adevăratelor vorbe mari – devenite rare –, se rostesc doar „mici fraze” considerate asazine, dar care nu sunt decât sloganuri politicianiste.

*

Numeroase lucrări au fost deja consacrate vorbelor istorice. În Franța, cele mai bune sunt cea a lui Jacques Boudet (*Les Mots de l'Histoire*, Robert Laffont, Paris,

1990) și cea a lui Othon Guerlac (*Les Citations françaises*, ed. a IV-a, Armand Colin, Paris, 1953).

*

„Nimic nu este mai plăcut, scria Chateaubriand, decât să recunoști în public serviciile pe care le-ai primit.” Îi sunt dator nenumărate mulțumiri lui Bernard de Fallois, editorul meu, precum și discipolului și excelentului meu prieten Jean-François Solnon.

Aduc, de asemenea, mulțumiri lui Michel Antoine, Marie-Françoise Baslez, Jean Bayot, Jean Bérenger, Guillaume de Bertier, Frédéric Bluche, Philippe Brissaud, Jean Brun, François Caron, André Corvisier, Gilbert Dagron, Jacques Ingold, Lucien Jerphagnon, Marcel Le Glay, Claude Le Pelley, Odile Mougenot, Guy Pedroncini, Jacques Robichez, Bertrand Schnerb, François Sentein, Olivier Sers, Henri Suhamy și Jean-Louis Voisin.

Notă la ediția românească

Spre deosebire de versiunea franceză a acestei cărți, ordonată alfabetic, am optat pentru ordonarea istorică și cronologică a vorbelor memorabile, considerând că lucrarea câștigă astfel în coerență. Petru Creția, traducătorul cărții, și-a asumat și această laborioasă sarcină de a reordona materialul, oferind pe alocuri un supliment de informații, precum și versiunea originală a multe dintre aceste expresii celebre.

Grecia veche

**E de mirare că la greci înțelepții dau sfaturile,
iar proștii hotărăsc.**

THAUMÁZO HÓTI LÉGUSI MÉN HOI SOPHÓI PAR'HÉLLESI,
KRÍNUSI D'HOI AMATHÉIS.

Vorbă legendară a unui personaj semilegendar, Anacharsis, filozof scit din secolul al VI-lea î. Cr., prieten al legislatorului Solon. Plutarh (*Solon*, 5) spune că Anacharsis ar fi rostit aceste cuvinte după ce a asistat la o ședință a Adunării Poporului din Atena. Unii autori îl includ pe Anacharsis printre cei „șapte înțelepți” ai Greciei.

Bucurați-vă, am învins!

CHÁIRETE, ENIKÉSAMEN!

Vestea adusă la Atena de Philippides, solul lui Miltiades, după victoria de la Maraton (490 î. Cr.). Alergase patruzeci și doi de kilometri și, rostind-o, a căzut și a murit. Maraton a rămas ca nume al probei de atletism care constă în alergarea pe o distanță de circa patruzeci și doi de kilometri.

**Străine ce treci pe aici, te du și vestește la Sparta:
Morți noi zăcem după ce legilor ei ne-am supus.**

O XÉIN', ANGHÉLLEIN LAKEDAIMONÍOIS HÓTI TÉDE
KÉIMETHA TÓIS KÉINON RHÉMASI PEITHÓMENOI.

Epitaf scris de Simonide din Ceos (556–467) și săpat în stânca de la Termopile spre amintirea celor trei sute de spartani de sub comanda regelui Leonidas, morți până la unul pentru a întârzia cât mai mult cu puțință înaintarea enormei armate a perșilor lui Xerxes (480 î. Cr.).

Termopile este o trecătoare îngustă la sud de muntele Oeta, care deschidea drumul spre Grecia centrală. Pe acolo, după nimicirea detașamentului spartan, a trecut „uriașul stol de păsări înveșmântate în sumbru azur“ de care vorbește Eschil în *Perșii* (v.559). Vor fi înfrânți curând grație geniului și dârzeniei atenianului Temistocle, în bătălia navală din golful de lângă Salamina.

Mai bine să-mi văd fata moartă decât soție a unui tiran.

HÉDION ÁN NEKRÁN HEÓRON TÉN KÓREN

É TYRÁNNO SYNORKÚSAN.

Din câte spune Plutarh (în *Timoleon*, 6), așa ar fi răspuns Aristide din Locroi, un prieten al lui Platon, lui Dionysios cel Bătrân (430–367) care-i cerea mâna fiicei sale. Plutarh scrie apoi: „La puțin timp după aceea, Dionysios, după ce i-a omorât lui Aristide copiii, l-a întreat batjocoritor dacă tot așa gândește în privința măritişului fiicelor sale. «Sunt îndurerat, a răspuns el, de cele întâmplare copiilor mei, dar nu-mi pare rău de ce-am spus.» Poate asemenea lucruri țin de o virtute mai înaltă și mai desăvârșită decât îi este dată omului“, încheie Plutarh.

Aristide a cârmuit prin virtutea sa.

Frază a lui Platon pe care ne-a transmis-o Plutarh: „Temistocle, Kimon și Pericle au umplut Atena cu portice, cu bogății, cu nenumărate prisosuri, în schimb Aristide a cârmuit prin virtutea sa.“ Aristide, poreclit „cel Drept“ (540–468), învingătorul de la Maraton, a fost în mai multe rânduri arhonte al Atenei.

Lovește, dar ascultă!

PÁTAXON MÉN, ÁKUSON DÉ!

După Plutarh (*Temistocle*, 11), acesta a fost răspunsul flegmatic dat de Temistocle amiralului spartan Eurybiades, care îl amenința în plin consiliu de război. Eurybiades era un om fără mari înzestrări militare, dar căruia „preponderența Spartei i-a adus numirea de comandant suprem“. În ajunul bătăliei navale de la

Salamina (480 î. Cr.), între conducătorii militari ai grecilor s-a iscat o neînțelegere privitoare la tactică. Spartanul i-ar fi spus atenianului: „Temistocle, la jocurile publice cei care pornesc înainte de darea semnalului sunt bătuți cu vergi.” „E adevărat, a răspuns Temistocle, însă cei care rămân în urmă nu primesc nici o cunună.” Socotindu-se insultat, Eurybiades l-a amenințat pe atenian cu bastonul său de comandant. „Hai, lovește, dar ascultă” i-a spus calm Temistocle. Filozofând asupra politicii, Guizot, în capitolul 39 al *Memoriilor* sale, scrie: „Sarcina guvernării este atât de importantă, încât ea cere de la cei care o poartă oarecare măreție. Cu cât popoarele sunt mai libere, cu atât mai mult conducătorii lor trebuie să aibă un spirit liber și o inimă mândră. E adevărat că ei, răspunzători în fața popoarelor, sunt datori să justifice neconținut felul în care, exercitându-și puterea, uzează de libertatea lor. Nimic mai drept și nimic mai necesar. Dar responsabilitatea presupune tocmai libertatea de decizie, iar când Temistocle îi spunea lui Eurybiades, supărat de împotrivirea lui, «Hai, lovește, dar ascultă», purtarea și vorbele sale sunt cele pe care se cuvine să le aibă, într-o țară liberă, orice bărbat vrednic să o slujească.”

Marea! Se vede marea!

THÁLASSA! THÁLASSA!

Strigătul de bucurie al grecilor când, după lungi peregrinări și primejdii prin Asia, au revăzut marea (Xenofon, *Anabasis*, IV, 8). *Anabasis* (*Expediția în Asia*, textual: „Drum dinspre mare în susul pământurilor”) este narațiunea expediției celor 10 000 de mercenari greci comandați de Xenofon (430–355), pentru a lupta alături de Cyrus cel Tânăr împotriva lui Artaxerxes al II-lea, amândoi претенdenți la tronul Persiei (401 î. Cr.). Armata lui Cyrus a câștigat lupta de la Cunaxa, lângă Eufrat, dar Cyrus și-a pierdut atunci viața. *Anabasis* este povestirea retragerii unei părți din armata greacă de pe cursul inferior al Tigrului până la Pontul Euxin, sub comanda lui Xenofon, o retragere care a durat șaisprezece luni (401–400), istovitoare și primejdioasă,

rămasă celebră în analele militare. Ajunși la mare, s-au simțit ca acasă și ajunși la liman, astfel că au strigat „Marea! Se vede marea!”, s-au îmbrățișat și au plâns. Mai era însă mult de mers, prin munții Colhidei, până să se poată îmbarca pentru a se întoarce în Grecia.

Las după mine două fiice nemuritoare, Leuctra și Mantinea.

Mândră declarație, fără îndoială apocrifă, atribuită de Plutarh generalului teban Epaminonda (418–362). Epaminonda a murit spre sfârșitul luptei de la Mantinea (362 î. Cr.), sigur de victorie (vezi „Neînfrânt, pot muri liniștit!”), dar este greu de închipuit cum a putut în clipa aceea să se refere la „două fiice”; putea cel mult să vorbească de un nume nemuritor sau de o glorie nemuritoare; pe de altă parte, lupta de la Mantinea nu avea cum să fi intrat încă în istorie cu aura unei mari victorii când bătălia nici nu se încheiase. În *Viața lui Epaminonda*, Cornelius Nepos prezintă o versiune mai verosimilă. Pelopidas, celălalt mare general teban, i-ar fi reproșat prietenului său Epaminonda că nu se căsătorise, ca să-i lase patriei sale urmași. Iar Epaminonda ar fi declarat atunci: „Cum să se stingă neamul meu o dată cu mine? Las drept fiică bătălia de la Leuctra, care va trăi și după moartea mea. Mai mult: care va avea parte de nemurire.” Anecdota se poate situa după Leuctra (371 î. Cr.), dar mult înainte de Mantinea.

Neînfrânt, pot muri liniștit!

După Plutarh, ultimele cuvinte ale generalului teban Epaminonda (418–362), în urma victoriei de la Leuctra, care marchează începutul hegemoniei de zece ani a Beoției în Grecia (371 î. Cr.). Le-a rostit în 362, la Mantinea, în Arcadia: rănit de moarte, vedea trupele pe care le comandase ieșind biruitoare asupra Spartei. Vorba se păstrează și la Cornelius Nepos, *Epaminonda*, IX, 11, sub forma: *Satis vixi, invictus enim morior!* („Am trăit destul, de vreme ce mor neînfrânt!”)

Cuprins

Prefață	5
GRECIA VECHIE	15
ROMA	23
VECHIUL ȘI NOUL TESTAMENT	51
APOLOGEȚI CREȘTINI	59
Războaie și persecuții religioase	61
Martin Luther	62
FRANȚA	67
Merovingienii, Carolingienii și Capetienii	67
Casa de Valois	74
Henric al IV-lea	80
Ludovic al XIII-lea	85
Ludovic al XIV-lea	87
Ludovic al XV-lea	102
Ludovic al XVI-lea	104
Maria Antoaneta	109
Membri ai Casei Regale din vremea monarhiei absolute	111
Contesa du Barry	113
Mari sfințici regali din vremea monarhiei absolute	115
Mari comandanți și luptători din vremea monarhiei absolute	117
Ioana d'Arc	124

Revoluția Franceză	127
Napoleon	158
Contemporanii lui Napoleon	167
Ludovic al XVIII-lea	175
Alte glasuri din vremea lui Ludovic al XVIII-lea	177
Carol al X-lea	181
Alte glasuri din vremea lui Carol al X-lea	183
Ludovic-Filip I	188
Alte glasuri din vremea lui Ludovic-Filip I	189
A Doua Republică	199
Al Doilea Imperiu	202
A Treia Republică până la Primul Război Mondial	212
Primul Război Mondial și după	229
Al Doilea Război Mondial și după Pétain	240
DIVERSE	260
Franța	260
Marea Britanie	262
Statele Unite	268
Statele germane	271
Italia	281
Olanda, Polonia, Spania	287
Rusia	288
Istoria artelor	290
Precepte economice	293
Tâlhari și asasini	296
INDICE ALFABETIC	
AL VORBELOR MEMORABILE	299